

VIRTUS

24 | 2017

Ronald van Immerseel

Walcherse weelde

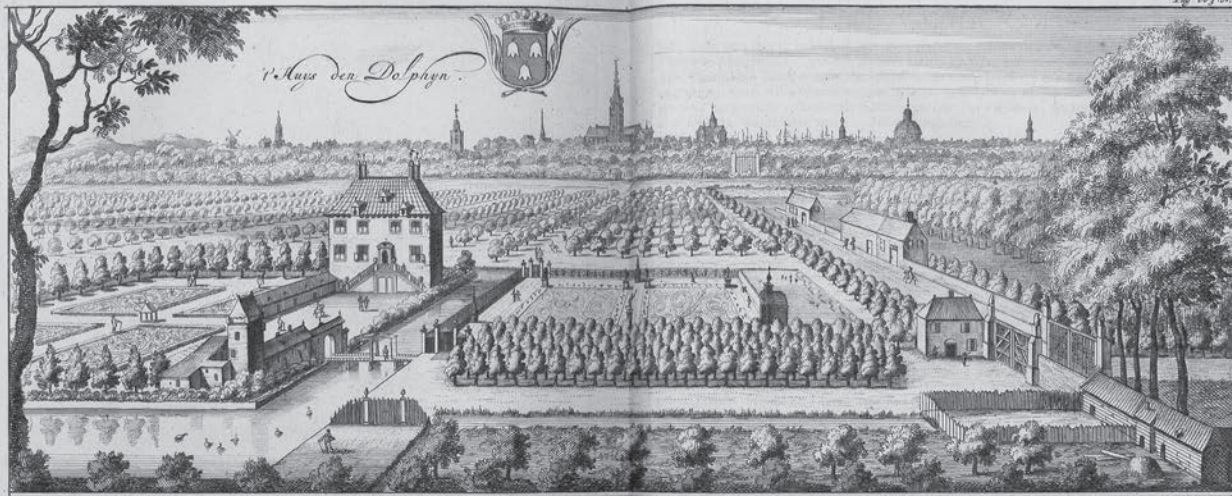
222

Martin van den Broeke, *'Het pryeeel van Zeeland'. Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820* (Hilversum: Uitgeverij Verloren 2016, 411 + 104 p., ill., index)

In 2016 promoveerde Martin van den Broeke in Groningen op zijn onderzoek naar de Walcherse buitenplaatsen. De keuze voor Walcherse buitenplaatsen is niet toevallig maar betreft een levenslange fascinatie geworteld in zijn jeugd op dit Zeeuwse (voormalige) eiland. Het proefschrift is de neerslag van twintig jaar archiefonderzoek en getuigt van de passie van Van den Broeke voor dit onderwerp.

In de zeventiende en achttiende eeuw kende Walcheren een rijk buitenleven dat omstreeks het midden van de achttiende eeuw culmineerde in meer dan 150 buitenverblijven van voornamelijk Middelburgse en in mindere mate Vlissingse eigenaren. De adel speelde slechts een uiterst bescheiden rol op Walcheren en grote landgoederen zoals in het oosten van het land waren er niet te vinden. Regenten, kooplieden en middenstanders trokken naar het platteland om daar een gedeelte van het jaar door te brengen of kozen voor dagrecreatie op hun speelhoven langs de stadssingels. Van het Walcherse buitenleven is tegenwoordig nog maar heel weinig zichtbaar in het landschap. Belangrijke oorzaak hiervan was een grote afbraakgolf vanaf het midden van de achttiende eeuw, veroorzaakt door economische neergang en stijgende landbouwprijzen. In de twintigste eeuw waren oorlogsschade – met name langdurige inundatie met zout water in 1944, waarbij de parken verloren gingen en veel gebouwen zwaar beschadigd raakten – en de naoorlogse rigoureuze ruilverkaveling de grote boosdoeners.

De centrale vraag in het onderzoek van Van den Broeke is: welke motieven en functies lagen ten grondslag aan het ontstaan, de groei en de teruggang van de buitenplaatsencul-

Huis Swerf-Rust of Den Dolphijn bij Middelburg. Het huis werd gebouwd in de laatste decennia van de zeventiende eeuw en gesloopt na 1895 (*gravure uit M. Smallegange, Nieuwe cronyk van Zeeland (Middelburg, 1696)*)

tuur op Walcheren tussen 1600 en 1820? En in het verlengde daarvan: hoe bepaalden die motieven en functies de vormgeving van de buitenplaatsen? Van den Broeke behandelt eerst uitgebreid de ‘Babylonische spraakverwarring’ rond de begrippen buitenplaats, buitengoed, buitenhuis, buitenverblijf, lusthof, hofstede, landgoed en speelhof, die zowel vroeger als in de hedendaagse literatuur voorkomen. Zelf hanteert Van den Broeke in zijn onderzoek drie categorieën van buitenverblijven. De buitenplaats: een huis buiten de stad dat dienst deed als zomerverblijf voor stedelingen, met tuin of park; de hofstede: een buitenverblijf verbonden aan een boerderij, zoals een herenkamer of een koepel of tuinhuis; en tot slot het speelhof: een kleine tuin, eventueel met een klein optrekje, dat als buitenverblijf voor dagrecreatie werd gebruikt. Daarmee richt het onderzoek zich op het buitenleven zoals dat in verscheidene sociale lagen werd gevierd en richt Van den Broeke zijn blik niet alleen op de regentenelite.

Van den Broeke wil in zijn boek de buitenplaatsencultuur multidisciplinair benaderen. Hij, of zijn uitgever, stelt hierover op de achterflap: ‘Nooit eerder zijn buitenplaatsen zo uitgebreid in hun landschappelijke en sociale omgeving beschreven.’ Elyze Storms-Smeets wees er in haar recensie van *Het pryeeel voor BMGN-Low Countries Historical Review*, CXXXII, al op dat dit toch echt te kort door de bocht is en dat er wel degelijk eerder uitgebreid (regionaal) onderzoek gedaan is naar buitenplaatsen in hun landschappelijke en sociale context.

Van den Broeke begint zijn boek in 1600; voor die tijd waren er op Walcheren nauwelijks buitenplaatsen. Het jaartal 1820 vormt een natuurlijk eindpunt vanwege de publicatie van de *Beschrijving van Zeeland* in dat jaar, waarin auteur Zacharias Paspoot een lijst opnam met tot dan toe 74 gesloopte buitenplaatsen. Tussen 1600 en 1820 onderscheidt Van den

Broeke vier perioden: ontstaan (1600-1670), expansie (1670-1720), verfraaiing (1720-1770) en neergang (1770-1820) van de buitenplaatsen. Per tijdperiode hanteert de auteur een thematische structuur waarin hij de thema's landschap, functies, macht, aanzien en architectuur behandelt. Hieraan koppelt hij functies die de buitenplaatsen voor de eigenaren hadden, zoals het verschaffen van plezier, profijt, macht en aanzien. Deze structuur is helder, goed uitgewerkt en biedt zowel de schrijver als de lezer houvast. Dit is essentieel omdat het de auteur behoedt voor al te grote uitweidingen. Niettemin heeft Van den Broeke de neiging tot het opnemen van een overdaad aan bronnen en citaten in de lopende tekst. Hoewel deze op zich allemaal interessant zijn, leiden deze 'uitstapjes' vaak af van de centrale vraag met als gevolg dat het soms lastig is de hoofdlijn te volgen.

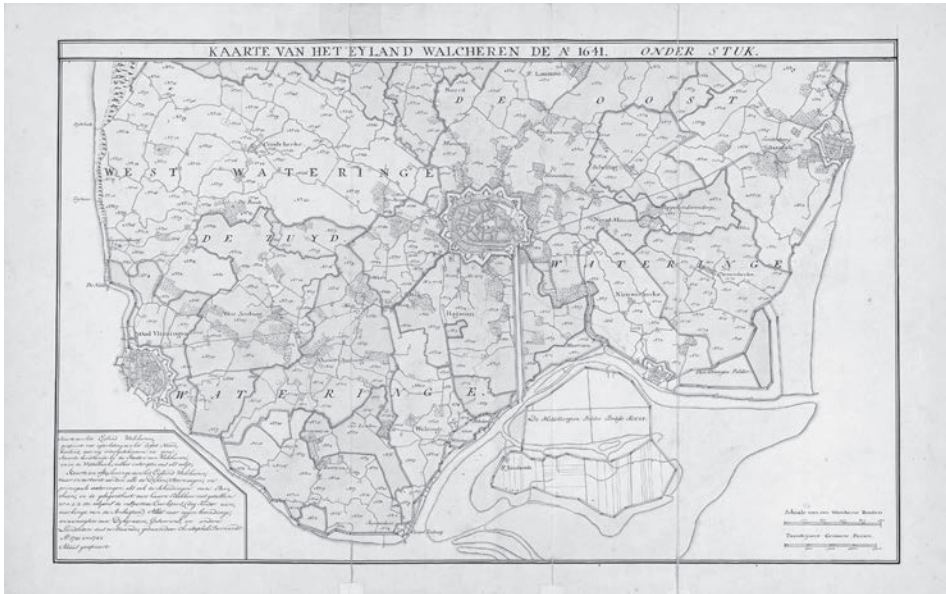
224

Waar Van den Broeke de in twintig jaar verzamelde bronnen veelvuldig citeert, is hij jammer genoeg bescheiden in het gebruik van kaartmateriaal. Zo maakt hij geen gebruik van de *Kaarte van het Eyland Walcheren de Ao. 1641* in twee delen door Christoffel Bernardts. Hoewel het origineel verloren is gegaan, is deze kaart door de gebroeders Hattinga gekopieerd (Atlassen Hattinga in het Zeeuws Archief) ten behoeve van hun bekende kaart van Walcheren uit 1751. De kaart van Bernardts toont naast de aanduiding van vele buitenplaatsen de grote hoeveelheid speelhoven rond Middelburg en het nog ontbreken daarvan rond Vlissingen. Over de periode 1670-1720 schrijft Van den Broeke op p. 126 dat 'kaarten uit deze periode ontbreken'. Daarmee heeft de auteur de geheel Walcheren dekkende verzameling van 26 manuscriptkaarten van de Walcherse ambachten (familiearchief Des Tombe in Het Utrechts Archief), die is vervaardigd in het laatste kwart van de zeventiende eeuw, over het hoofd gezien. De manuscriptkaarten zijn interessant voor zijn onderwerp, niet alleen als cartografische bron zelf maar tevens omdat ze aansluiten bij de overlopers en tevens de eigenaren van de ambachtsheerlijkheden vermelden.

Voor zijn onderzoek heeft Van den Broeke een analysemodel ontwikkeld. Hij gaat ervan uit dat buitenplaatsen onderdelen vormden van processen van verstedelijking (p. 39):

Ze werden door stadsbewoners aangelegd en vervullen dus een rol in het functioneren van de stedelijke samenleving, ook al liggen ze buiten de stad (...) Niet zozeer de vormen waarin steden zich ontwikkelden geven inzicht in het systeem van het stedelijke landschap, maar veeleer zijn het de processen daarachter die een verklaring geven van stedelijke ontwikkeling. Enerzijds zijn pre-stedelijke structuren zoals waterlopen en hoogtevverschillen en anderzijds zijn functies en hun locaties in grote lijnen bepalend voor de ruimtelijke ontwikkelingen van een stad. Datzelfde geldt voor het platteland voor zover zich daar stedelijke invloed manifesteert in met name de vestiging van op de stad gerichte functies of de aanleg van buitenplaatsen. De ruimte waarin buitenplaatsen ontstonden en zich ontwikkelden, wordt beschouwd als stedelijke ruimte die onderhevig is aan dezelfde processen die binnenin de stad de structuur en functiespreiding beïnvloedden.

Van den Broeke verwijst hier naar de stedenbouwkundige literatuur en onderzoek over de 'urban fringe-belt'. Vervolgens hanteert hij een ruimtelijke indeling in drie categorieën waarbinnen de buitenverblijven liggen: langs de stadssingel, binnen de stadsrandzone (circa drie tot vier kilometer buiten de stad) en op het platteland, waarmee hij de rest van het eiland Walcheren bedoelt. Dat de buitenplaatsen vanuit de stad gesticht zijn is evident, maar

225

Christoffel Bernards, Kaarte van het Eyland Walcheren de Ao. 1641. (kopie, A. en D.W.C. Hattinga, 1741-1742; Het Zeeuws Archief, Middelburg, toegang 293, coll. Atlassen Hattinga, inv.nr. 13)

niet duidelijk wordt waarom de ruimte waarin buitenplaatsen ontstonden en zich ontwikkelden daarmee moet worden beschouwd 'als stedelijke ruimte die onderhevig is aan dezelfde processen die binnenin de stad de structuur en functiespreiding beïnvloedden' (p. 39). Aangezien dit de basis vormt voor het analysemodel zou de lezer erg geholpen zijn als dit uitgebreider was toegelicht. Het analysemodel dreigt bovendien voorbij te gaan aan de invloed van het landschap op de vestigingskeuze, ontwikkeling en vormgeving van de buitenplaatsen. De occupatiegeschiedenis van Walcheren is tot op heden, ondanks ruilverkavelingen, zeer goed leesbaar. De Walcherse dorpen en wegen liggen op kreekruggen, de hoge droge zandruggen die als voormalige krekken door het komkleilandschap slingeren. Wie de kaart van Walcheren door D.W.C. en A. Hattinga uit 1750 op het Actueel Hoogtebestand Nederland of een bodemkaart projecteert ziet meteen dat (vrijwel) alle buitenplaatsen op deze kreekruggen zijn gebouwd en de parken grotendeels op de lageregelegen komkleigronden.

Ondanks de bovenstaande kritische opmerkingen heeft Van den Broeke een prestatie van formaat neergezet en schetst hij een rijk beeld van de grotendeels verloren gegane Walcherse buitenplaatscultuur aan de hand van diepgravend en uitgebreid onderzoek.

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Versteegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

